

њевац Иво Фрањо Јукић писао је путописе из Босне и објављивао их у *Српском далматинском магазину*, који је у Задру уређивао и издавао Божидар Петрановић.

Посебну пажњу посветио је В. Новак илирском листу *Branislav* (1844-1845), који је за време реакционарног режима хрватског бана Халера уређиван и издан у Београду од једне групе Илираца, међу којима је био и бивши богослов Павао Чавловић, који је напустио загребачко сјемениште и емигрирао у Србију. Лист *Branislav* је оштро нападао мађарона бискупа Шпрота, и објављивао говоре опозиционих саборских посланика који у загребачкој штампи због строге цензуре нису могли бити штампани. *Branislav* је илегално пребациван из Београда и тајно растуриван по читавој Хрватској.

У ранијој литератури мало и недовољно се говорило о Илирцима међу Словенцима, тако да је изгледало као да је Станко Враз био једини Илирац међу њима. Међу-

тим, из Новакове књиге се види да је и међу Словенцима било више Илираца него што се раније знало. Међу симпатизерима Илиризма био је чак и потоњи мариборски бискуп Антун Сломшек.

Из овог Новаковог дела јасно излази да су Штросмајер и Рачки у младости добили своје прво национално-политичко крштење од Илиризма, да су се већ тада почели изграђивати у југословенском духу и постали претече југословенског покрета, који је дошао до пуног изражаја у оснивању југословенске академије знаности и умјетности под њиховим руководством.

Посматрано као једна велика научна целина, ово опсежно Новаково дело далеко превазилази све што је до данас написано о Илирском покрету и попуњава једну велику празнину не само у хрватској него и у југословенској историографији.

Коста Милутиновић

Ђорђе Станковић, ИСКУШЕЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

„Рад“, Београд 1988

Ђорђе Станковић, ванредни професор Београдског универзитета, припада млађој генерацији историчара, широј јавности посебно познат по обимним студијама: „Никола Пашић, савезници и стварање Југославије“ („Нолит“ Београд 1984.) и „Никола Пашић и југословенско питање I-II (ВИГЗ Београд 1985). Ово је његова пета књига, за коју је један од рецензената с правом написао да представља „научно-теоретско шtivo“. Књига је састављена од раније објављених радова и јавних наступа. Основна мисао која се провлачи кроз целокупни садржај назначена је у виду питања на самим корицама. На питање о каквим се искушењима

заправо ради, аутор одговара: „судбоносним и цивилизацијским“, упозоравајући: „Да ли треба посегнути за ноторном чињеницом коју су већ учили савремени социолози и политиколози, да се „раскореење масе становништва“ у сиромашним и неразвијеним земљама суочавају са „отвореним терором историје“ немоћне да реши елементарне проблеме економског и биолошког опстанка? Да ли се југословенско друштво у својој развојној кризи суочава са истим проблемом? ... Не градим ли друштво лажних потреба и псеудовредности, које су засноване на историјским стереотипима, а по својој

функцији одговарају само технолошки владања, али не и егзистенцијалној вертикали Југославије, која се ослања на универзалне вредности основних процеса свог настајања и вишедеценијског трајања?"; Уочавајући да иако постоји већ седам деценија, Југославија „нема изграђену стратегију историјске науке“, Станковић посебно у првом чланку под насловом Теоријска преиспитивања указује на могуће правце будућег развоја историографије у нас. При томе је уочливо његово залагање за такав методолошки концепт у оквиру којег би било могуће сусретање историјске и других друштвених наука ка неминовном помјерању од традиционалне политике ка социјалној историји. Практичном примјеном таквог методолошког концепта у чланку Революционарни студентски покрет 1918—1941, кроз анализу друштвено-економских и егничких карактеристика, политичке дјелатности и социјалне структуре студената, отворена су многа питања и дати одговори на њих. При томе се полази од становишта да је за проучавање револуционарног субјекта уопште, неопходно поред устаљене анализе декларативних докумената проширити поље истраживања на друштвени тоталитет у којем дјелује субјект, с обзиром на међусобну условљеност појава, уз препознавање закона неравномјерног историјског развоја и материјалне, културне и националне основе самог субјекта.

У чланку Социјална историја и личност аутор у 11 теза анализира овај проблем, прије свега кроз однос историје социологије и психологије. Уочавајући да научна историографија нема примарно мјесто у формирању историјске свијести, Станковић у чланку Паралелне историје и историјска свијест анализира облике у којима долази до формирања „паралелне историјске свести“ независно од њене хомогенизације у образовању и историјској науци, разрађујући утицај породице, цркве, фељтона и публицистичких радова, историјског романа, остатака грађанске свијести, као и стрипа, до такзованих чи-

нилаца подјеле у револуционарном субјекту.

Велику пажњу јавности својевремено је изазвало истраживање тимова Филозофског факултета из Загребa и Филозофског факултета Београда (др Никша Станчић, др Ђорђе Станковић, мр Мирјана Матицки и мр Драго Роксандић) и објављивање квантитативних резултата на тему „Југословенско и национално у уџбеницима историје за средње школе“. Истраживање је показало да постоје велике разлике у садржајима уџбеника по републикама и покрајинама (што смо морали знати и на шта се навикавамо као на нешто неминовно и нормално) и недостатак минимума југословенског језгра, чије се посљедице свакодневно осјећају, на шта Станковић указује у чланку Неадекватно персонализована историја. Стручно изведена анализа подједнако пружа података за нашу садашњост кроз различито поимање прошлости.

У чланку Раскршћа југословенске историографије аутор издваја три доминантна модела развоја савремене историографије у нас (традиционална политичка, историографска догматске марксистичке оријентације и средњи пут условно назван „марксистички позитивизам“). Констатујући да „историја није и не може да буде само складиште примерног понашања“, Станковић отворено поставља питање: „Да ли можемо претендовати на научну верификацију прошлости једне политичке партије или покрета, било грађанске или радничке провенијенције, а да готово ништа не знамо о носиоцима чије интересе заступају? Партије и покрети не живе за себе и изван социјалног контекста“. Анализирајући наведена питања аутор проширује видике историјске науке упозоравајући да „револуционарни субјект, (међутим) мора да ствара простор у којем би људи високих интелектуалних способности управо историографијом развијали критичку самосвест друштва и изграђивали хуманије односе међу људима и народима“.

У чланку Друштвена функција и аутономија историјске науке, насталом поводом расправе о књигамa др Душана Биланчића (*Хисторија СФРЈ, Главни процеси 1918—1980*), др Јанка Плeтeрског (*Нације, Југославија, револуција*) и др Бранка Петрановића и др Момчила Зечевића, (*Југославија, 1918—1984*, Збирка докумената), аутор подиже глас против феудалних граница које стварају легитимитет републичко-покрајинском етатизму „терора малих разлика“, наглашавајући да „постоји трајно утемељена историјска егзистенцијална вертикала Југославије која је плаћена великим жртвама и хтењима претходних генерација“. Процес у којем „национално надахнуће изнова добија на свежини“ условљен је, по аутору, недостатком „модернизације социјалних тема надахнутих демократском алтернативом“. Станковић се залаже за концентрацију памети у дефинисању стратегије Југословенске историографије, с правом закључујући „да нема новог погледа у будућност ако нема новог погледа у прошлост“.

Другу главу књиге, под општим насловом Традиција и иновација, чини 11 критичких осврта на дјела југословенске и стране историографије и теорије историје, највећим дијелом објављених у недјељнику НИН.

Трећа глава носи наслов Расправе и разговори о Николи Пашићу. Она обухвата расправе „Никола Пашић и стварање албанске државе“ и „Психолошки лик Николе Пашића“, као и три разговора објављена у недјељној штампи. Несумњиво најбољи познавалац лика и

дјела Николе Пашића, ове сложене и контроверзне личности српске историје, Станковић је досадашњим „бављењем“ овом темом изградио оригиналан модел проучавања личности у историји. Његов прилог о психолошком лику Николе Пашића без сумње представља до сада највећи домет историчара на том пољу у нас.

Први чланак у овој глави представља значајан прилог о дуго заостављеним српско-албанским односима. Анализом спољне политике Србије у I и II балканском рату преко дјелатности Николе Пашића кроз провођење и одступање од његове доктрине „Балкан — балканским народима“, у међународном окружењу, прије свега Аустро-Угарске, Турске и Италије, Станковић освјетљава околности у којима је Аустро-Угарска формално стала на страну националних захтјева Албанаца, предлажући стварање независне албанске државе, онемогућавајући Пашићева настојања да Србију преко Албаније изведе на море.

Иако састављена од раније објављених радова, тематски и садржајно различитих,¹ књига ипак представља цјелину, која подстиче на размишљања не само о проблемима о којима је писано већ исто толико и о начину на који је то урађено. У трагању за универзалним порукама прошлости аутор нас суочава са садашњошћу и актуелизује будућност, не само као природну неминовност већ и дијелом свјесног одбира порука и поука југословенске прошлости.

Шербо Растводер

Др Смиља Ђуровић, ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У ИНДУСТРИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Институт за савремену историју, Београд, 1986, стр. 433

Једна од карактеристика развитка наше послератне историографије у изучавању међуратног пе-

риода историје Југославије (1918—1941) јесте то што је углавном усмјерена на изучавање полити-